

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA
ADABIYOTI UNIVERSITETI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI**

**“G‘AFUR G‘ULOM IJODIY
MEROSINING O‘ZBEK VA JAHON
ADABIY-ESTETIK TAFAKKURI
TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI”**

mavzusida o‘tkazilgan xalqaro ilmiy anjuman

TO‘PLAMI

Toshkent 20-sentabr, 2023-yil

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI VA FOLKLORI INSTITUTI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI YOZUVCHILAR UYUSHMASI

**“G‘AFUR G‘ULOM IJODIY MEROSINING O‘ZBEK VA JAHON
ADABIY-ESTETIK TAFAKKURI TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI”**

**mavzusida xalqaro ilmiy anjumani
to‘plami**

Toshkent – 2023

Умида РАСУЛОВА

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
ўзбек тили ва адабиёти
университети профессори,
филология фанлари доктори (DSc)

Аннотация: Мақолада адиб асарларининг ғоявий, эстетик йўналиши, образлар моҳияти хусусида мулоҳаза юритилади. Ғафур Ғуломнинг ижтимоий муҳит, инсон маънавий оламини ёритишига аҳамият берилади.

Калит сўзлар: бадиият, наср, қисса, композиция, киноя, руҳият

Annotation: The article discusses the ideological and aesthetic direction of the writer's works, the essence of the images. Importance is given to the Gafur Gulam's description of the social environment, human spiritual world.

Key words: artistry, prose, narrative, composition, sarcasm, psyche.

Поэтика бадиий асар ифода тизимини истифода этиб, образ теранлиги, шакл ҳамда мазмун уйғунлиги, структур, семиотик қатламни баҳолайди. Композицион унсурлар муаллиф бадиий ниятини рўёбга чиқаришда муҳим саналади. Образлар моҳиятини англатишда рамзийлик, ифодавийлик кўлами ортиб боради. Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссасида вақт тушунчаси маълум мезонда талқин этилади. Асосан, болалик хотиралари орқали макон, замонга дискурс уюштирилади. Тошкент шаҳри, унинг атрофи топонимлари, иқлими, ижтимоий муҳити адиб хотира пучмоғида жонланади. Адиб тафаккур

призмасида сайқалланган ҳаётий лавҳалар турли қисматлар кесимида бадиийлашади. Ҳар бир мотив зимнида кишилар вужудидаги фазилату иллатлар ойдинлашиб боради. Бола ижтимоий муҳитдаги турфа ёш, касб, насабдаги қаҳрамонлар маънавий қиёфасини кузатувчи мақомида берилади.

Ғафур Ғулом асарларидаги воқеалар асосан Тошкент хронотопида ташкилланади. Бозор, масжид, чойхона, боғ, дарё каби маконлар пейзажида ранглар тиниклашиб, қаҳрамон руҳиятидаги ўзгаришларга монандлашади. Асардаги юмористик мотивлар баъзан киноявий оҳанг билан синтезлашиб кетади. Болалар қалбидаги покиза туйғуларга катталарнинг ҳиссиз ҳолати контраст берилади. Ғафур Ғулом қиссасида болалик даври қолипида хотиралар қатидаги ҳақиқат манзиллари муҳрланиб боради. Адиб психологиясидаги мураккаб вазиятлар асар қаҳрамони тийнатидаги пўртаналар силсиласида равшанлашади. Ҳар бир деталь, предмет номи тарихий шароит, ҳаётий воқеа борасидаги саҳифаларни марказга жамлайди. Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссасида боланинг саргузаштлари юмор орқали қолиплаб борилади. Боланинг етимлиги комик вазиятлар теграсида ёритилгани боис ачиниш ҳиссидан маслакдошлик туйғуси баланд туради. Ҳатто марҳумни кафанлаш воқеаси ҳам фожелиқдан комикликка йўналтирилиб, саводсизлик, фирибгарлик илллати фош этилади. Бой, домла, савдогарлар билан боғлиқ диалоглар образ динамикасини ривожлантириб, ғоявий, бадиий салмоқдорликни ошириб боради. Асарда кузатувчи мақомидаги бола турли тоифа, касбдаги асрорларни ўрганишга эмас, улардаги қусурларни англашга интилади. Унинг ҳаётга мослашиш жараёни мураккаб кечса-да, сийратидаги уддабуронлик тубанликдан сақлайди. Муаллиф ижтимоий қатламнинг икки қутбини ғоявий, эстетик жиҳатдан муқояса этади. Қаҳрамон микро оламдан макрога дунёга нигоҳ ташлаб, моддий ҳамда маънавий қадриятларнинг баҳосини тушунишга интилиб боради.

Мазкур қисса композициясида эртак мотивидаги баён усули алмашиб келади. Боланинг бозор борасидаги таассуротида арабу ажам диёрлари муболаға оҳангини баландлатади. Эртакдаги таърифу тавсифлар замонавий манзараларга синтезлашиб боради. Асар иқлимида ҳазил, мутойибалар эпизодик образлар борасидаги тасаввурни тўлдиришга қаратилади.

Қиссалар тараққиёти давомида жанрий хусусиятлар такомиллашиб боради. Халқ донишмандлиги латиға, эртакларда теранлашиб, шаклланиш асносида сатира, юморга бой ҳолат, вазиятлар ижтимоий, психологик муносабатларни акс эттиради. Инсон ёхуд жонзот образидаги кулги эффекти сўз ўйини, қочиримларни ривожлантиради. Монолог, диалогдаги лутфу, ишоралар бўёқдорликни ортттиради. Соф кулги киши кайфиятидаги самимият ифодаси тарзида юзага келади. Сатира ижодкор зеҳни, зийраклиги ифодаси экан, унинг синчков нигоҳи муҳитдаги носозликни донишлик билан фош айланишга йўналтирилади. Воқеликни ғоявий, ҳиссий тарзда тақдим этиш ҳақиқатни, чин мақсадни англатишда қулайлик яратади.

Халқ оғзаки ижодида афанди образи билан боғлиқ мотив бой, амалдор, дин пешволари уйғунлигида ташкил этилади. Бунда содда, қув қаҳрамоннинг топқирлиги фирибгар, айёр кимсалар найрангига контраст берилади.

Замонавий қиссада айрим қаҳрамонлар қилмиши миллий урф-одатлар теғрасида ташкилланади. Улар характери афанди образи билан ассоциатив хусусиятга эга. Қаҳрамонларнинг думбул табиати, беғубор қилиғи ахлоқ меъёрига монанд бўлиб, қалтис вазиятдан чиқишда, қобикдан халос бўлишда заруратга айланади.

Қиссалар таркибида кўпинча тентаклар нутқидаги кулги, юмор, нозик кочирим маъновий қатламни тўлдириб боради. “Шум бола” қиссасида адиб тентак образи моҳиятини ёритишда кўплаб эркак ва аёл персонажлар мулоқотини ривожлантиради. Улар феъли, тутуми, қилиқларини муқояса этиб, ижтимоий муҳит билан конфликтини жонли лавҳалар кесимида акс эттиради. Ишсизлик, қашшоқлик, маънавий таназзулнинг киши қисматига таъсири мазкур образлар воситасида кўрсатилади. Ҳолат, вазият тақазоси билан ночор аҳволга мубтало бўлганлар жаргон, вульгар сўзлар билан нутқини безаган. Муаллиф бўзчининг касодга учраши, бахмал тўқувчининг дўкони ёниши, темирчининг синиши каби турли фожеалар руҳий хасталиқни келтириб чиқарганини эслатади. Тентакларнинг ўз даврасида эмин-эркин суҳбатлашиб, тортишиб, дардлашиб таскин топиши кузатилади. Адиб бу образлар орқали муҳитдаги носозлик, ноҳақликни дадил фош этади.

Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” асарида сағир боланинг бошидан ўтган воқеа-ҳодиса, руҳий ҳолатларни холис тасвирлаш; домла-имомларни мазаҳ қилиш ҳолатлари сезилади. Умуман олганда, Ғафур Ғулом қиссасида XX аср бошидаги Тошкент ва унинг ён-атрофидаги қишлоқлар ҳаёти жонли, турли ранг-бўёқларда тасвирланган. Бола сийратидаги самимият, беғуборлик катталар табиатидаги риёкорлик, фирибгарликка контраст берилади. Ҳаётни кузатиш, кишилардаги турфа иллатни фош этишда боланинг зийрак нигоҳи устунлик қилади. Оғир дамда бола топқирлиги боис вазиятдан силлик чиқади. Адиб макон тасвирида бозор, боғ, масжид, тоғ, дарё, молхона, қишлоқларни қамраб олишга, воқеаларни тизимли уюштиришга эришади. Бозор тасвирида тириклик масканидаги ҳалоллигу ҳаром муқояса этилади. Масжиднинг пок муҳитига яширинган малъун кимсалар, дарёнинг шаффоф иқлимига номуносиб фирибгарлар халқ ишонган кишиларнинг асл қиёфасини тафтиш айлашга имкон беради.

Қиссада турли касб эгаларининг дунёқарашидаги тафовутлар ҳавола этилиб, кулги мотиви орқали ойдинлик киритилади. Адиб асар матнига халқ кўшиқ, мақолларидан киритар экан, инсонлар ижтимоий турмушини янада жонли ифодалаш, мулоқотни ривожлантиришни мақсад айлайди. Авлод алмашинуви жараёнида турмуш синоатида тобланаётган қаҳрамонлар руҳияти ёрқин рангларда акслантирилади. Асарда ҳам миллий урф одат, ўша даврга хос тамойиллар қамраб олинади. Инсон ҳаётидаги муҳим бурилиш, контраст вазиятлар ижодкор тафаккурида сараланиб, сайқалланиб, воқеалар бир-бири билан боғланиб, сюжет линиясини кенгайтиради. Ғафур Ғулом тасвирлаётган ҳолат, воқеага оид тафсилотни драматик руҳ билан тўйинтириб, давр муҳитини беришда кишилар кийими, масканлар меъморий кўриниши, шаҳар ёхуд қишлоқ манзарасини тасвирлашга сазовор бўлади. Воқеани уюштириш жараёнида муаллиф ўзи ва яқинларига оид муносабатлар сабаби, ечимини ҳам

диалогу монологда тиниклаштириб боради. Муаллиф қаҳрамони майллари, туйғулари, руҳиятидаги ўзгариш, фазилату нуқсонини таъсирли, табиий ифодалашга интилади.

“Шум бола” асари композициясига турли лавҳалар бирлашиб, бош қаҳрамон саргузаштлари борасида яхлит манзарани намоён этади. Асардаги кичик воқеалар асосий марказга жамланиб бориб, давр нафасини сездиришга қаратилади. Қоровой ўз уйдан тухум ўғирлайди, тугун кулгили вазиятдан бошланади. У ташки оламга сайр этиб, ноҳақлигу фирибларга кетма-кет рўбарў келади. Ўзга муҳитга мослашув синов жараёнида кўрсатиб борилади. Йигитнинг кушларга қатик ичириб ўлдириши, эшак ўрнига хўкиз сўйиши, олмазордан қувилиши каби саҳналарда драматизм бўртиб боради. У эшон, домла, бой мунофиқлигига турмуш уринишлари давомида гувоҳ бўлади. Сюжет марказида Қоровой ҳатти ҳаракати келтирилиб, бошқа образлар унинг характер киррасини тўлдириб туради. Макон ўзгариши билан асарга янги қаҳрамонлар киритилиб ўз вазифасини бажаради. Инсон табиатидаги тубанликлар, асосан, катталар қилмиши, найрангида тажассумини топади. Композициядаги воқеа, эпизод, деталь ижтимоий муҳит, халқ турмушини реал ёритишга хизмат қилади. Бола характериға хос хусусиятлар муаллиф биографиясидаги хотиралар билан синтезлашиб яхлит тасаввур пайдо бўлади. Ғафур Ғулом “Шум бола” асарида куш турлари, гул навлари борасидаги тасвирлар эстетик завқни оширади. “Уларнинг уйидаги гулларни-ку сон саноғи йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсафсар, гулҳамишабахор, қўқонгул, қалампиргул, намозшомгул, самбитгул, атиргул, картошкагул, қашқаргул-ишқилиб санаб тугатиб бўлмайди.”¹⁵ Мазкур манзара бола нигоҳи орқали берилади. Муаллиф икки хусусият: ўзбек кишиси табиатида гулга ошиқлик ҳамда бефарзанд амма гулларга меҳр улашиб, ўзига таскин беришини кўрсатади. Гул ифоданинг гўзал ҳамда таъсирли бўлишини таъминлайди. “Яна ўша дарбадарлик, яна ўша маконсизлик балоси. Қўндоқдан ажраган какку боласидай, қўнарға шох-бутоқсиз¹⁶. Ҳар бир киши учун яшайдиган маскан ҳаловат гўшаси саналади. Мусофирлик заҳматиани англатишда дарбадар кезиш, осуда макон ахтариш машаққати бало даражасига кўтарилади. Каккунинг қўноқсизлик уқубати ила инсон саргардонлиги аро муштараклик ҳосил қилинади.

“Жума куни, қўйлар маъраган, туялар бўкирган, отлар кишнаган, бозорчилар сўкишган, толе осмонини бозорнинг чанги қоплаган, даллолларнинг билаклари “бор барака топ”да чарчаган¹⁷.

Мазкур тасвирда сажъ санъати қўлланган бўлиб, бозор маконига оид манзарани таъсирли ифодалаган. Турли сасу ҳайқириқ жонли, табиий жараённи тасвирлашга хизмат қилган. Тириклик уйига менгзалган бозорда инсонун жонзот яшаш учун курашиб, толеига битилган насибаға ошиқади. Вақт (жума) ва макон (бозор) конкрет берилиб, ҳар бир нарса, кимса ҳолати лўнда ифодаланади.

¹⁵ Ғулом Ғ. Шум бола. - Т. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1973. 138-б.

¹⁶ Ўша асар. 201-б.

¹⁷ Ўша асар. 182-б.

Ғафур Ғуломнинг "Ёдгор" қиссасида муаллиф икки хил муносабатни муқояса этади. Ёдгор маъносида гўдак исмига ишора, олижаноб фазилат соҳиби Жўрадаги мурувватга нисбат берилади. Чақалоқ икки гуноҳкор ёшнинг хатосидан мерос бўлса, Жўра образи ўзбек миллатига хос болапарвар феълани сийратига сингдирган. Образ мантиғи мустақил қарор чиқариш, тантилик билан чақалоқни қарамоғига олиш мотивида намоён бўлади. Меҳри исмида сурату сийрат аро номувофиклик, зиддият гўдакка бефарқлигида кўринади. Ёшликдаги хато йиллар ўтиши билан сарҳисоб қилинади. Аёл макрига Жўра мардлиги контраст берилиб, болани онаси, суюклиси Саодат таънасига қарамай парвариш қилади. Инсоний оқибат тушунчаси сохта муҳаббат мотивида аёнлашади. Эски урф- одатлар измидаги Жўра барчага қарши курашиб, болани тарбиялаб боради. Воқеалар Тошкент ҳамда Ленинград шаҳарлари доирасида ривожлантирилиб, сабаб натижа асослаб борилади. "Холис хизмат" тушунчаси инсон тийнатидаги софлик, тўғрилиқка ишора беради. Мазкур ибора замирида муаллиф бадиий нияти яширинади. Беғараз эзгулик боис ғафлатдаги кишилар сергакланади, ўзини тафтиш этишга интилади. Шифокор Жўра "сир"и Ёдгор ҳақиқати фош этилиш лавҳаси мумтоз сюжетни ёдга солади. Унда ҳам композициядаги тугун маълум воқеалардан сўнг аёнлашади. Муаллиф маиший мавзунини ёритар экан, ёшлар орасида муҳаббат, садоқат туйғуларига енгил қараш, ҳаё, виждондан мосуво бўлиш ҳалокатга етаклашини уқтиради. Ғафур Ғулом қиссаларида бош қаҳрамоннинг тадрижи кўрсатилиши мақсадга мувофиқ. Қаҳрамоннинг ёрқин ҳамда тўлақонли кўриниши унинг жамиятдаги фаолияти асносида юзага келади. Унинг саъй-ҳаракати, маслағи доимо бошқа образлар уйғунлигида ойдинлашиб боради. Қиссалардаги характер табиати санъаткорнинг адабий-ахлоқий позицияси, эстетик идеалига мувофиқ баҳоланади. Муаллиф бадиий ғоясини етказишда қаҳрамоннинг миллий, маънавий қадриятни тарғиб этиши ҳам муҳим мезон саналади. Ҳаётдаги барча мураккаблик асосий тамойилга уйғун тасвирланиб, турли ҳолатга образнинг аниқ муносабати акс этиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ғулом Ғ. Шум бола. - Т. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1973. 138-б.

MUNDARIJA

Баходир КАРИМОВ. “ШУМ БОЛА”НИНГ ФАСОҲАТИ.....	4
Абдулла УЛУҒОВ. ЮКСАК ШЕЪРИЯТ ЖОЗИБАСИ.....	11
Almaz ÜLVİ BİNNATOVA. QAFUR QULAM VƏ AZƏRBAYCAN (G‘AFUR G‘ULOM VA OZARBAYJON).....	31
Zaynabidin ABDIRASHIDOV. MUSTAQILLIK DAVRIDA G‘AFUR G‘ULOM IJODINING O‘RGANILISHI MUAMMOLARI.....	36
Damin TO‘RAYEV, Obitjon KARIMOV. O‘ZBEKNING CHIN MA‘NODAGI O‘KTAM SHOIRI.....	46
Рано ИБРАГИМОВА. ЁЗИШМАЛАРДА АКС ЭТГАН ҒАФУР ҒУЛОМ ПОРТРЕТИ.....	50
Shoira AXMEDOVA. G‘AFUR G‘ULOM MAKTUBLARIDA QALB VA QIYOFA UYG‘UNLIGI.....	56
Шавкат ҲАСАНОВ, Гулбахор ЭРНАЗАРОВА. ҒАФУР ҒУЛОМ ШЕЪРИЯТИДА ВАҚТ ФАЛСАФАСИ.....	60
Умида РАСУЛОВА. ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ПОЭТИК МАҲОРАТИ.....	66
Дилрабо ҚУВВАТОВА. ҒАФУР ҒУЛОМ ЛИРИКАСИДА ФИКР ВА ТУЙҒУ УЙҒУНЛИГИ.....	71
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ. ҒАФУР ҒУЛОМ ВА ҚОЗОҚ АДАБИЁТИ.....	75